

ESTERHÁZY PÁL FELLÉPÉSE A PÁPAI PROTESTÁNSOK ELLEN 1660-BAN

ESTERHÁZY PÁL'S ACTION AGAINST THE PROTESTANTS OF PÁPA, HUNGARY, IN 1660

Leba Eszter
EKKE

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány Esterházy Pál gróf földesúri ellenreformációját mutatja be, aki 1660-ban fellépett a Veszprém megyei Pápa városában élő protestánsokkal szemben. A kutatás forrásanyagát az Esterházy hercegi család ágának levéltára biztosítja, amely források révén mélyebb betekintésre nyílik lehetőség a város és a protestánsok helyzetére vonatkozóan. A jelen tanulmány egy katonai kihallgatási jegyzőkönyv, valamint az Esterházy Pál intézkedései során keletkezett lajstromok és névjegyzékek tükrében mutatja be a földesúri ellenreformáció egy jól nyomon követhető esetét, ismerteti a protestánsokat ért sérelmeket, a templom elvételét a reformátusoktól és azt, hogy ez milyen lépésekre sarkallta a pápai protestánsokat.

Abstract

The study describes the counter-reformation of Count Pál Esterházy, who took action against the Protestants living in the town of Pápa, Veszprém county, Hungary, in 1660. The source material for the research is provided by the family archives of Count Esterházy, which offer a deeper insight into the situation of the town and the local Protestants. On the basis of a military interrogation report and the registers and lists of names compiled during the actions of Pál Esterházy, this study presents a well-documented case of the counter-reformation carried out by feudal lords, describing the insults suffered by the Protestants, the confiscation of the church building from the Reformed congregation, and the actions taken by the Protestants of Pápa.

Kulcsszavak: Esterházy Pál, Pápa, protestánsok, földesúri ellenreformáció

Keywords: Pál Esterházy, Pápa, Protestants, counter-reformation by landlords

Az 1620 és 1670 közötti időszakot szokás a földesúri ellenreformáció időszakának is nevezni. A korban a vallási tolerancia gyakorlatilag nem létezett, minden felekezet igyekezett bővíteni híveinek a körét, és mindenkinek a meggyőződése volt, hogy az ő hite vezet az üdvösségre. A földesurak gyakran nem válogattak az eszközökben, a békés térítéstől kezdve, amely a meggyőzésen alapult, a fenyegetésen át nyíltan alkalmazott erőszakig mindent megtettek, hogy a saját hitükre térítsék az uradalmaikban élőket.¹ Tanulmányomban a földesúri ellenreformáció egy forrásokban jól tetten érhető esetét vizsgálom: 1660-ban a Veszprém megyei Pápa városában lépett fel a földesúr, Esterházy Pál gróf, a helyi protestánsok ellen.

Pápa városa a korai újkorban

Pápa a korai újkorban mezővárosi rangú település. A Dunántúl északi részén, a Bakonyalja és a Marcal-medence találkozásánál fekszik, földrajzi szempontból kedvező helyzetben. A város vízellátását két folyó, a Cser és a Tapolca fedezte, a faszükségletet a Bakony erdei, a síkvidék pedig földművelésre és állattenyésztésre is alkalmas volt.² A város ún. végvár város, azaz a kőfalakkal és bástyákkal körülhatárolt területen fekszik maga a vár és a város is.

I. Ferdinánd magyar király 1535-ben Török Bálintnak adományozta a várost, majd a rá következő évben Szapolyai János is megerősítette a birtokában.³ A pápai uradalom ezután, egészen a család 1619-ben történt kihaltáig, az enyingi Török család kezén maradt, majd leányágon öröklődött tovább, így került végül az Esterházy család tulajdonába. Török Zsuzsanna és férje, Nyáry Pál kapta az uradalmat, majd az ő gyermekeikre szállt. Nyáry Krisztina révén (aki, bár nem Török Zsuzsanna gyermeke volt, hanem Nyáry Pál második feleségétől született, így nem volt vérségi kapcsolatban az enyingi Török családdal) szerezte meg a várost és a hozzá tartozó birtokokat a férje, Esterházy Miklós gróf, aki 1625-től a nádori címet is viselte.⁴

¹ *Fazekas István*: Falusi közösségek hitváltóztatása a XVII. században. In: Uő. A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, 2014. 188–189.

² *Kiss István*: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. 9.

³ *Szakály Ferenc*: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. Szerk. Kubinyi András. Pápa, 1994. 134–135.

⁴ *Marti Tibor*: Gróf Esterházy László (1626–1652) Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez. PhD disszertáció. Piliscsaba, 2014. 80.; *ifj. Hermann István-id. – Hermann István*: Adalékok Pápa város 17. századi történetéhez. Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei. 16. (2016) 1–2. sz. 29–62., 30–31.

Évkör	Tulajdonos / Zálogos
1629 ⁵ –1630	Esterházy Miklós
1630–1639: két záloglevél is, egy 1630. február 25. a másik 1632. október 4. ⁶	Csáky László
1639–1641	Esterházy István
1641–1648	Csáky László
1648 ⁷	Balassa Zsuzsanna
1648–1652	Esterházy László
1652–1660	Esterházy Pál
1660 ⁸ –1683	Esterházy Ferenc

1. táblázat: Pápa város és uradalom földesurai

Esterházy 1630-ban zálogba adta a pápai uradalmat Csáky Lászlónak. A záloglevél szerint Pápa, Ugod és Gesztes mellett a devecseri kastélyt is átengedte Csákyknak.⁹ Az 1639–1640-es évek fordulóján azonban a fia, Esterházy István érdekében visszaváltotta a birtokot, de ez nem tartott sokáig, ugyanis még 1641-ben újra elzálogosították Csákyknak. 1648 őszén került vissza Esterházy Lászlóhoz az uradalom, aki a pápai főkapitányi címet is megszerezte és viselte is 1652-ig, a haláláig. Ezután Pápa és a hozzá tartozó devecseri és ugodói uradalom Esterházy Miklós legifjabb fiának, Ferencnek a kezébe jutott, de mivel ő kiskorú volt, a bátyja, Pál viselt gyámságot felette. Ugyanekkor Esterházy Pált nevezték ki bátyja, László halála után 1652-ben Pápa főkapitányává.¹⁰

A városlakók számáról megoszlanak a vélemények a szakirodalomban. A város lakosságának megbecsüléséhez egy az Esterházy hercegi család levéltárából közölt 1660. évi összeírás szolgált alapot, az irat feltehetőleg az ellenreformációs folyamatok során keletkezett. Mivel csak a katolikusokat számszerűsítették benne, így a teljes népességre nézve nehéz adatokat következtetni belőle. Az itt élő protestánsok létszámát csak becsülni lehet.¹¹ Hermann István kutatásai szerint az 1660-as összeírás alapján 3000 és 3100 fő közé tehető

⁵ *Martí T.*: Gróf Esterházy i. m. 80.; *Hermann I.*: Adalékok i. m. 31.

⁶ *Hermann I.*: Adalékok i. m. 32. Jelzetük: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy hercegi család levéltára P 108 Rep. 40 Fasc. A Nr. 13. és MNL OL Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Esterházy E 174 Fasc. 1. Sine Nr.

⁷ *Martí T.*: Gróf Esterházy i. m. 164.; *Hermann I.*: Adalékok i. m. 36.

⁸ *Hermann I.*: Adalékok. i. m. 39.

⁹ Esterházy Miklós záloglevele Csáky Lászlónak, Lakompak, 1630. február 25. MNL OL, Neo-regestrata Acta E 148. Fasc. 987. Nr. 27.

¹⁰ *Martí T.*: Gróf Esterházy. i. m. 153.; *Hermann*: Adalékok. i. m. 36.

¹¹ *Katona Imre*: Pápa város 1660. évi összeírása. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. (1972) 341–356., 341.

a város népessége, azonban a forrás hiányos, és valójában a lakosság száma 3600 és 4000 fő között mozgott. Ezzel a város a Dunántúl legnépesebb települései közé tartozott.¹² Szakály Ferenc – ugyancsak az 1660-as összeírásra hivatkozva – 3500 főre becsülte a lakosságot.¹³ A katolikusok száma ekkor magasabb volt, mint a protestánsoké, a város lakóinak kb. 55–60%-a lehetett.¹⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy a város nem kizárólag Esterházy Pál néhány éve tartó uralma során vált katolikus többségűvé, hanem már a korábbi évtizedek földesurai, Csáky László és Esterházy László alatt megindultak a változások.¹⁵

Pápa város és a reformáció

A reformáció már a 16. században teret hódított magának a városban. Debrecen és Sárospatak mellett Pápa volt a magyarországi protestantizmus legfontosabb központja. Az első evangélikusok már az 1530-as évek elején megjelentek a városban. Valószínűleg Pápa volt a dunántúli városok közül az első, ahol a reformáció erős gyökereket eresztett. A lutheri és kálvini ágának szétválása 1591-ben következett be és Pápán leginkább a református felekezet erősödött meg. A város plébániatemploma előbb az evangélikusok, majd a reformátusok kezébe került.¹⁶

A reformáció elterjedése annak is volt köszönhető, hogy a város földesurai már kezdetben az új valláshoz csatlakoztak, és ez a felekezeti viszonyok alakulásában döntő szerepet játszott. A pápai reformátusok a dunántúli egyházkerülethez tartoztak és annak a legfontosabb gyülekezeteként működtek. A városban élő reformátusok a presbitériumot 1618-ban alakították meg, ezzel a híveket is bevonva az egyházi élet irányításába.¹⁷

A pápai vár, végvár lévén, szabad vallásgyakorlattal rendelkezett a 17. század elejétől, a bécsi és a linzi béke, valamint az 1608. évi országgyűlés rendelkezései alapján.¹⁸ A pápai protestáns egyház azért is fejlődhetett jelentősen és válhatott erős tényezővé, mivel a vallás tekintetében a polgárság és a várbeli katonaság között egyetértés uralkodott, és kölcsönösen támogatták egymást. A városi polgárságnak és a vitézeknek is saját prédikátoruk volt.¹⁹

¹² *Hermann I.*: Adalékok. i. m. 57.

¹³ *Szakály F.*: Pápa i. m. 152.

¹⁴ *Szakály F.*: Pápa i. m. 167.; *Hermann*: Adalékok i. m. 55.

¹⁵ *Szakály F.*: Pápa i. m. 167–168.

¹⁶ *Szakály F.*: Pápa i. m. 162–164.

¹⁷ *Szakály F.*: Pápa. i. m. 164–165.

¹⁸ *Hausner Gábor*: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának története. *Magyar Könyvszemle* 117. (2001) 335–336.

¹⁹ *Szakály F.*: Pápa i. m. 152., 164.

Pápa nemcsak a protestantizmus egyik fontos dunántúli központjának számított, hanem a török elleni védelmi vonal szempontjából is lényeges szerep jutott a várnak. Fontossá a Bécshez való viszonylagos közelsége és a déli végvárrendszer elesése miatt vált. Az 1547-es országgyűlés Pápát is javasolta az újonnan létrejövő dunántúli főkapitányság központjául, végül ezt Győr nyerte el, azonban Pápa kapitánya a 16. században viselhetette a kerületi főkapitányi címet.²⁰

Evkör	Név
1631. január 29. – 1639. ²¹	Csáky László
1639. május 21. ²² – 1641. május ²³	Esterházy István
1641. május – 1648. május 13.	Csáky László
1648. május 13. ²⁴ – 1648. november 7. ²⁵	Pázmány Miklós
1648. november 7. ²⁶ – 1652. augusztus 26.	Esterházy László
1652. szeptember 13. – 1661. ²⁷	Esterházy Pál
1661. szeptember 3. ²⁸ – 1683. október 16.	Esterházy Ferenc

2. táblázat: Pápai kerületi főkapitányok

A pápai végvár helyőrségét a 17. században 200–250 huszár, illetve gyalogos, továbbá tucatnyi pattantyús alkotta, elméletileg több mint 400–500 fő szolgált katonaként a várban, de a források ennél kevesebbet rögzítettek. Ekkor még úgy tűnt, nagy az esély arra, hogy Pápa úgynevezett erődvárossá alakul át, vagyis olyanná, ahol a város egész lakossága az erődítmény területén él, és a működését a védelmi célok határozzák meg. Végül ez nem történt meg, Pápa megmaradt vegyesen katonai, polgári és földesúri városnak. Nincs adat arról, hogy a városban a polgárok és a katonaság között komolyabb összetűzés történt volna. Valószínűleg szokás volt a katonaság és polgárság lányai közötti házasság, ezenkívül a vallási nézeteik és gazdasági érdekeik is azonosak voltak.²⁹ A végvári katonaság vallását tekintve fennmaradt egy különlegesen jó adatsor: egy 1659-es tanúvallatási

²⁰ Szakály F.: Pápa i. m. 128–129.

²¹ Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 154.

²² Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 167.

²³ Hermann I.: Adalékok i. m. 35–36.

²⁴ Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 164.

²⁵ Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 167.

²⁶ Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 153.

²⁷ Iványi Emma: Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége 1681–1713. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság és hivataltörténet 10.) 408.; Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 167.

²⁸ Marti T.: Gróf Esterházy i. m. 167.

²⁹ Szakály F.: Pápa. i. m. 145., 152.

jegyzőkönyv szerint a 339 pápai vitéz közül 291 protestáns – 233 kálvinista és 58 lutheránus – és mindössze 48 katolikus volt.³⁰

Esterházy Pál és a pápai protestánsok

Esterházy Pál bátyja 1652-ben bekövetkezett halála után foglalta el a helyét az Esterházy család élén. A pápai protestánsok elleni fellépése azokra az évekre esett, amikor egyszerre volt a város földesura és a vár főkapitánya (ld. a táblázatokat). A katolikus vallás elkötelezett híveként igyekezett az uradalmaiban élőket rábírní arra, hogy katolikus hitre térjenek. A fraknoi és kismartoni uradalmakban élő protestánsok megtérítését 1659-ben elkezdte.³¹ A hasonló pápai fellépés egyes fejezetei jól ismertek az 1662. évi pozsonyi országgyűlés vallásügyi tárgyalásaiból. Veszprém megyéből ekkor egyedül a pápai protestánsok nyújtottak be egy 19 pontból álló panasziratot.³² Eszerint Esterházy Pál el akarta foglalni a várbeli temetőt, azonban a protestáns katonának megtagadták az átadást. A komoly ellenállásba ütköző gróf Devecserből hozatott katonákat, akikkel sikerült végrehajtania „térítő” akcióját, ami fenyegetést, bebörtönzést, vagyoneklobzást, veretést és a protestánsok nyilvános megszégyenítését jelentette.

Ezek után, 1660-ban erőszakkal elvették a templomot, a temetőt és a lelkész megélhetését biztosító két malmot is,³³ azonban úgy tűnik, hogy az iskola és a parókiák a protestánsok kezén maradtak.³⁴ A templom kisajátítása, a beszállásolások és egyéb fenyegetések panaszok, feljelentések, vizsgálatok és kihallgatások tömegét vonták maguk után, több jegyzőkönyv, összeírás, feljegyzés maradt az utókorra a történekről, amelyek komoly forrásértékkel bírnak. Ezek közül most egy olyan, az Esterházy hercegi levéltárban őrzött jegyzőkönyv kerül bemutatásra, amely egy katonai incidens nyomán keletkezett, és amelynek leírását az 1662. évi panaszirat is tartalmazta ilyen formán:

„Nemrégen pedig a gróf hajdúi, midőn némely üldözőbe vett, de az evang. iskolába menekült evangélikusokat el akarták fogni, az iskolának fejszével betört ajtaján benyomult hajdúk egyike kilővén fegyverét, egyik társát golyóval megsebesíté. Ezen erőszakos betörés híre elterjedvén a várban, az evangélikusok a paplakok és iskola el-

³⁰ Szabó István: Ellenreformáció a végházakban 1670–1681. In: Károlyi Árpád Emlékkönyv. Szerk. Domanovszky Sándor. Bp. 1933. 457.

³¹ Fazekas István: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In: *Uő.* A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. Győr, 2014. 205.

³² Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III. kötet. Bp. 1915. 208–215.

³³ Hausner G.: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról i. m. 334–335.

³⁴ Tóth Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. 82.; Szakály F.: Pápa. i. m. 169.

foglalásától féltek, így vallásszabadságuk védelmére, de semmi rosszat el nem követve összesereglettek. Ezt a gróf maga, mint főkapitány elleni lázadásnak tekintve, 116 egyént a győri katonai törvényszék elé idéztetett, s az ott mások nevében is megjelentek későbbi vizsgálatig letartóztatottak.”³⁵

Az 1660. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyv

A bemutatandó hivatalos irat³⁶ – Esterházy Pálhoz mint pápai kapitányhoz kerülhetett – 1660. július 23-án keletkezett, amikor is „a győri vicegenerális számos pápai katonát citáltatott hadiszékére a kapitányukkal, Esterházy Pállal való vallási torzsalkodás ügyében”.³⁷ A dátum azért is érdekes, mert ugyanezen a napon Radován István, Veszprém vármegye alispánja, arról írt Esterházy Pálnak Győrből, hogy tudomása szerint két tisztviselőt küldtek Pápra „bizonyásg szedésre”, továbbá tudomására jutott, miszerint a „másik részről”, valószínűleg a protestáns végvári katonákat érte ez alatt, is keresnek tanúkat.³⁸ A dátum egyezése miatt feltételezhető, hogy ezen ügghöz gyűjtötték a szemtanúkat. A pápai hadi törvényszéki vizsgálatot tehát a győri főkapitány megbízottai, Jagasich Márton, a győri seregszék nótáriusa és Tarródy György, a győri magyar őrség gyalogvajdája végezte.³⁹ A kihallgatott 224 tanú többsége pápai végvári katona és a Pápa környéki falvak nemesei, hajdúi voltak.

Az iratból magán a történeteken kívül más, a pápai ellenreformáció szempontjából lényeges adatokat is megismerhetünk, például megerősít néhányat az 1662-es országgyűlésre beadott pápai panaszok közül, és új részletekkel gazdagítja az eseményeket. Megtudjuk, hogy milyen károkat kellett elszenvedniük a városbéli protestánsoknak Esterházy katonáitól, hogyan fenyegették a prédikátorokat, és miként reagáltak az érintettek ezekre. Továbbá láthatjuk azt is, hogyan illeszkednek a pápai események az Esterházy Pál más uradalmaiban végrehajtott rekatolizációs intézkedésekhez.

A bepanaszolt erőszakos cselekmények időpontját pontosabban is meg lehet határozni, mivel a jegyzőkönyv szerint 1660-ban, úrnapiján, azaz az egyik legfontosabb katolikus ünnepnapon történt,

³⁵ Zsilinszky M.: A magyar országgyűlések i. m. 211–212.

³⁶ Pápa, 1660. július 23. Jelzete: MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 11281. Az iratról említést tett Tóth E.: Pápai református i. m. 74–75.; Hausner G.: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról i. m. 335.

³⁷ Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. Győr, 1995. 124.

³⁸ Radvány István Esterházy Pálnak. Győr, 1660. július 23. MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 3621.

³⁹ Pálffy G.: Katonai igazságszolgáltatás i. m. 220–222.

amely ebben az évben május 27-re esett.⁴⁰ Maga a vizsgálat tehát azon okból ment végbe, hogy Pápán az úrnapiján, az „új” katolikus templom felszentelésekor tartott körmenet közben vagy közvetlenül utána eldőrdült egy lövés, majd a protestáns katonaság és lakosság összegyűlt iskolájuk és javaik védelmére, amit Esterházy Pál zendülésnek minősített.

A (katonai) kihallgatási jegyzőkönyvek a korban egységesen épültek fel. Tehát a vizsgálatot végző tisztek kérdéseket tettek fel a tanúknak, a válaszuk elé pedig feljegyezték a korukat, lakhelyüket, társadalmi státuszukat, foglalkozásukat. A kállói végvári katonaságnál 1668-ban indított vizsgálat során egy a pápaihoz szerkezetében hasonló írásmű keletkezett.⁴¹ A jegyzőkönyvek minden esetben a tisztviselők kérdéseinek a felsorolásával kezdődnek, amelyek ebben az esetben a következők voltak:

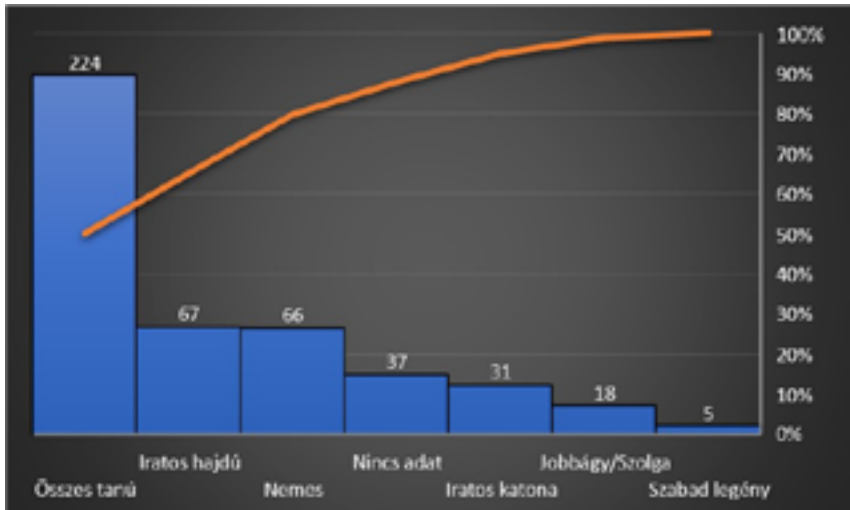
1. Milyen károkat okoztak Esterházy Pál emberei két alkalommal is a protestánsoknak?
2. Valóban azt üzent-e a gróf a prédikátoroknak, hogy távozzanak Pápáról.
3. Mivel fenyegetőzött Jóra István? Hallották-e, hogy fenyegető levelet olvas fel? Mi volt abban a levélben?
4. Tudják-e, hogy honnan lőtték meg a kék hajdút, és ki lötte meg? Mit tudnak az iskolánál összegyűltekről?
5. Tudják-e, hogy miután elterjedt a lövés híre a városiak körében, miért gyűltek össze a végvári katonák? Azért, mert féltették az iskolát és a parókiát a gróf háborgatásától, vagy azért, hogy a grófra támadjanak? Ártottak-e valakinek azalatt, míg összegyűltek?
6. Mit tudnak, hogyan oszlott el a sereg? Valóban azt mondták a követnek, akit a gróf úr hozzájuk küldött, hogy inkább készek meghalni, mint hagyni, hogy a prédikátoraikat és a diákjaikat kiűzzék és háborgassák?
7. Tudnak-e arról, hogy a gróf úr fogadalmat tett, miszerint nem bántja a templomot, a fogadalma ellenére azonban mégis elfoglalta a templomot és a harangtornyot?
8. Tudják-e, hogyan háborgatta a gróf az evangélikusokat? Tett-e olyan kijelentést, hogy addig változtassák meg a végváriak a hitüket, amíg nagyobb bajuk nem származik belőle?
9. Mit tudnak, hogy az itt élők felléptek-e ellenségesen a gróffal szemben? Volt-e náluk fegyver?

⁴⁰ *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Táblázatok a chronológiához. Bp. 1940. 144.

⁴¹ *Nyakas Miklós*: A kállói végváriak és a török hódoltság. A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve 64. (1985) 63–75.

10. A gróf úr muskétásai már a piacon voltak azelőtt is, hogy a végvári vitézek fegyveresen az iskolához gyűltek volna? Fegyverben voltak mindaddig, míg a seregbíró közbenjárására eloszlottak? Az úr szolgálainál láttak-e fegyvert? Milyen szándéka volt a gróf úrnak az iskolánál összegyűlt végváriakkal?⁴²

A diagramon (1. ábra) látható, hogy a 224 tanú közül a legtöbben nemesek (29,5%), iratos hajdúk⁴³ (29,9%) és iratos katonák (13,8%). A végvárban szolgáló katonaság összetétele általában a lovaskatonákból, vagyis a huszárokból állt, többnyire lovashadnagy vezetésével, akik közül az egyik a vár mindenkori alkapitánya volt, továbbá a gyalogos katonákból, akiket a négy gyalogvajda vezetett. Őket a hadszertárnok és néhány tüzér egészítette ki, akik általában német származásúak voltak. Végül az egyéb fizetett rendkívüli személyzetbe tartozott a strázsamester és a várnagy, régiesen a porkoláb. Általában a végvárakban tehát ők alkották az állandó jelleggel szolgáló, „iratos” magyar végvári katonákat, akik fizetésüket az uralkodótól kapták.⁴⁴

1. ábra: A tanúk megoszlása státuszuk szerint

⁴² Az 1660. július 23-án kelt vallatási jegyzőkönyv. Jelzete: MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 11281.

⁴³ *Dankó Imre*: A hajdúság eredete. In: A hajdúk a magyar történelemben. Szerk. Módy György. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. (1969) 4.

⁴⁴ *Pálffy Géza*: A szécsényi seregszék eddig ismeretlen jegyzőkönyve (1656–1661). Különleges betekintés a szécsényi végvár város mindennapjaiba az 1650–1660-as évek fordulóján. In: A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656–1661). Kiad. Szabó András Péter. Salgótarján, 2010. 32–33.

A válaszoló tanúk közül, akiknél volt pontos adat a lakhelyre vonatkozóan, a legtöbben Tevelen éltek (10,3%), és Dákáról és Görzsönyből is nagyobb számban voltak tanúk, de a mai Csögle (a jegyzőkönyvben több különböző írásmóddal van feltüntetve), Tevel (Nagytevel és Adásztevel nevű község is található ma Pápa mellett.) is szerepel. A falvak neveit egységes helyesírás hiányában több formában is feljegyezték, előfordult az is, hogy két egymás után következő kihallgatott személynél is máshogyan írták fel a lakhelyük nevét. A települések ma is hasonló néven léteznek Pápa közelében, legfeljebb a nevük vagy annak írása változott. A kihallgatottak többségénél (56,3%-nál) azonban nincs feltüntetve a lakhely, ők főként azok az iratos hajdúk és a katonák lehetnek, akik valószínűleg Pápán éltek és szolgáltak.

Bél Mátyás 1700-as évek első harmadában készült leírása szerint a jegyzőkönyvekben szereplő falvak lakói többségében szabad vallásgyakorlattal rendelkező nemesek voltak, de nem minden falunak volt saját temploma, Dáka lakosai például Kéttornyúlakra jártak istentiszteletre. Az említett települések lakosságának jelentős része református, de katolikusok és evangélikusok is voltak kisebb számban. A kisebb falvakat mindössze néhány főként nemesi család lakta, akiknek az életkörülményei nem sokban különböztek a parasztokétól.⁴⁵

A környező települések lakói vallomásaikban tett kijelentéseiket főleg a Pápán élőkől hallott tényekre alapozták. Az első kérdésre – vagyis arra, hogy milyen károkat okoztak a gróf emberei a protestánsoknak – adott válaszokból sok minden kiderül: többen nem tudtak semmit vagy pusztán hallomás alapján vélték, hogy sok kár keletkezett. Akadtak azonban olyan tanúk is, akik pontosabb leírással szolgáltak, így tett például Bareza Pál csöglei nemes is, aki azt vallotta, hogy hallott egy bizonyos Csór Mihálynét ért károkról. „... azt is másoktól, hogy Csór Mihálynének is a pincében való boltjából mindenét el hordotta. Hallotta azt is másoktól, hogy Mihálynének is ötven akó borát s ötven kősját hordották”.⁴⁶

Csór Mihályné neve többször is felbukkan a jegyzőkönyvben, több tanú említi az őt ért károkat. Bár a nevét a jegyzőkönyvön belül többféle írásmóddal is írják, mint Chor, Tsor, Cher, minden bizonnyal ugyanarról a személyről van szó, akinek sorsa az 1662-es országgyűlési panasziratból is ismerhető: eszerint Esterházy Pál elkobozta a vagyonát, börtönbe záratta, majd, mivel protestáns hitét továbbra is megtartotta, kiűzette a városból.⁴⁷

⁴⁵ *Bél Mátyás*: Veszprém megye leírása. Ford. Takács Endre, szerk. Kredics László. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6.) 57–60., 69–70., 77–78.

⁴⁶ Jegyzőkönyv, 10. tanú

⁴⁷ *Zsilinszky M.*: A magyar országgyűlések i. m. 210.

Ezen állítást többen is alátámasztották a tanúk közül, például a Görzsönyben élő Csepeli Mihály, aki azt nyilatkozta: „Hallotta, hogy sok károkat tettek nekik az Úr Ónagysága szolgálói, házakat fölverték, Thor Mihályné házából mindeneket elhordottak és magát az asszonyt az Úr Ónagysága a víz ajtaján hajón küldötte ki, aki két ökrön vitette Görzsönybe magát.”⁴⁸ Tehát a gróf a vízi kapun üzte ki az asszonyt a városból, aki ezután valószínűleg Görzsönyben keresett menedéket. Ezt igazolja egy másik görzsönyi lakos, Farkasdy Mihály vallomása is.⁴⁹

Az első kérdés kapcsán még több pápai protestáns kárvallását is megismerhetjük. Ugyancsak a gróf szolgálói miatt szenvedett sérelmet Pordán Miklós és Oroszi Ádám, két pápai lakos is. Német György, egy „Kovácsiban” (valószínűleg a mai Pápakovácsiban) élő jobbágy, ezt mondta a kihallgatása során: „...Tudja és látta, hogy széles károkat tettek, de kinek mennyit azt nem tudja, hanem Oroszi Ádám otthon nem lévén, tudja azt is, hogy az almárium kulcsát elvették, és mint akartak úgy gazdálkodtak másoknak.”⁵⁰ Verebely Ferenc, 45 éves görzsönyi nemes pedig azt vallotta, hogy látta, amint az előbbi sértett pincéjét feltörték és elhordták a bort és rozst, amit ott találtak.⁵¹

A második kérdésre is eltérő válaszok érkeztek. Ezekből kiderül, hogy a gróf valóban megfenyegette a pápai protestáns prédikátorokat, mégpedig azzal, hogy ha maguktól nem hagyják el Pápát, akkor kivereti őket, illetve néhány kihallgatott tanú szerint az is elhangzott, hogy kocsist csinál belőlük. Boday Mihály teveli lakos azt állította, hogy „... hallotta pápaiaktól, hogy az prédikátorok, ha szép szóval ki nem mennek az kapun is, kivereti az Úr Ónagysága”.⁵² Hasonló tartalmú Somogy Ferenc teveli nemes vallomása: „... hallotta az Úr Ónagysága szolgálaitól, hogy ha az prédikátor szép szóval ki nem megyen, kocsist tétet az úr belőle”.⁵³ Fülöp István csöglei nemes magától az egyik prédikátortól hallotta, hogy a gróf „rá üzent”, hogy hagyja el a várost.⁵⁴

Ennél a pontnál látható leginkább, hogyan illeszkednek a pápai ellenreformációs események a más uradalmakban végrehajtott akciókhoz. Ugyanis ugyanezekben az években a fraknoi grófságban és a kismartoni uradalomban is hasonló eljárások folytak Esterházy Pál utasítására. Alkalmazottjai végrehajtották a parancsait és folyamatosan informálták őt. Fazekas István pontosan rekonstruálta az esemé-

⁴⁸ Jegyzőkönyv, 33. tanú

⁴⁹ Jegyzőkönyv, 28. tanú

⁵⁰ Jegyzőkönyv, 21. tanú

⁵¹ Jegyzőkönyv, 26. tanú

⁵² Jegyzőkönyv, 30. tanú

⁵³ Jegyzőkönyv, 31. tanú

⁵⁴ Jegyzőkönyv, 9. tanú

nyeket. A térítést alaposan előkészítették: összeírták az „eretnekeket”, ahogy a protestánsokat nevezték.⁵⁵ Először még békésebb eszközökkel próbálkoztak és a személyes meggyőzést vették latba, ehhez a ferences és jezsuita rend tagjait hívták segítségül. A protestáns hitről áttérő személynek gyónnia, majd ezt követően áldoznia kellett a katolikus lelkipásztornál.⁵⁶ Somfalva példáját vizsgálva jól megfigyelhető, hogy az események később itt is erőszakba torkollottak. 1659 decemberében kezdődött el az erőszakos rekatolizálás, amikor is katonákat szállásoltak be az evangélikusok házaiba. Ez a fogás Pápa városában is lejátszódott, a katonaságot ott is a protestáns híveknél szállásolták el.⁵⁷ A prédikátort börtönnel fenyegették, a falu bíróját megverették és a lakosságot kényszerítették, hogy térjenek át vagy pedig költözzenek el onnan. A többség inkább a katolizálást választotta. Más községekhez hasonlóan a protestánsoknak itt is gyónáshoz, majd áldozáshoz kellett járulniuk. Úgy tűnik, a katolizálás nyilvános lépései a gyónás, majd az oltáriszentség vétele volt.⁵⁸ Tehát látható, hogy a protestáns prédikátor, illetve az előjárók fenyegetése, valamint a katonák beszállásolása, amivel együtt járt a protestáns lakosok házában a feldúlása és kifosztása, hozzátartozott a gróf által irányított erőszakos ellenreformációhoz.

A jegyzőkönyv harmadik kérdésére Jóra István fenyegető levelével kapcsolatban nem érkezett használható válasz senkitől. Ez persze nem jelenti azt, hogy a fenyegetések vagy a levél felolvasása nem történt meg, csak annyit, hogy a tanúk nem tudtak róla semmi konkrétat. Jóra István egyébként Esterházy Pál pápai informátora és megbízottja volt, aki 1660 folyamán többször jelentett urának.⁵⁹ A negyedik kérdésre az érdemi válaszadók egyértelműen fogalmaztak: a gróf kék hajdúját a saját társa lőtte meg. A kék megnevezés onnan származik, hogy Esterházy katonái kék egyenruhát viseltek. A részleteket illetően már nagyobb különbségek voltak a vallomások között. A legtöbb tanú valószínűleg a pápaiaktól hallotta, hogy az egyik társa lőtte meg a hajdút. Néhányan, mint Burgyán Ferenc, Perei Márton vagy Csepeli Mihály, azt mondták a kihallgatáson, hogy a sebesült hajdú maga vallotta a borbélynál, hogy a saját társától szenvedte el a lövést: „... hallotta magától az meglőtt hajdútól mondani, hogy ő érette senkit ne háborgassanak meg, mert a társa maga lőtte meg.”⁶⁰; „...hallotta az puszka pattanást, a borbélytól hallotta mondván, hogy a sebes haj-

⁵⁵ Fazekas I.: Adalékok a fraknoi i. m. 203–205.

⁵⁶ Fazekas I.: Adalékok a fraknoi i. m. 206–207.

⁵⁷ Zsilinszky M.: A magyar országgyűlések i. m. 209.

⁵⁸ Fazekas I.: Adalékok a fraknoi i. m. 208–209.

⁵⁹ Jóra István levelei Esterházy Pálnak, MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 2617–2620. és Nr. 6254.

⁶⁰ Jegyzőkönyv, 8. tanú

*dútól hallotta, hogy a maga társa lőtte volna meg...hallotta az iskolában gyűlt néptől, hogy az maga társa lőtte volna meg”.*⁶¹

A hajdú meglövésének problematikája azért különösen érdekes, mert tisztázódik az oltáriszentséggel szemben tiszteletlen katona és a lövés elsülésének a története, valamint fény derül arra is, hogy a végváriak miért siettek fegyverrel a református iskolához. Vannak tanúk ugyanis arra, hogy hogyan zajlottak az események. A 92. és a 93. tanú is látta az esetet és meglehetősen pontosan vissza is adták a vallomásokban. Mindketten nők voltak, az egyik Órás Csapó Györgyné, született Nagy Veronika, ő azt mondta, hogy látta a kék hajdúkat, amint az utcán futottak és elkezdtek ütni az iskola ajtaját, hogy bejussanak: „... látta, hogy nyolc kék hajdú futott az utcán »az« iskolaházra, az egyik az ajtót kezdte vágni, amely hajdú annak utána volt, azon esett a lövés, de nem az iskolából, hanem az utána lévő kék hajdúk közül lőtte meg »az« egyik, de még akkor az iskolában nem voltak fegyveresen, hanem az lövés után gyülekeztek össze és őrizték »az iskolát« harmadnapig”.⁶² A másik tanú, Szabó Gergelyné született Okos Orsik azt látta, amint egy Büki (néhány helyen Büky) Ágoston nevű, nyilván protestáns katona, nem hajtott térdet és nem emelt süveget az előtte a körmenetben elhaladó oltáriszentség előtt, ezért Esterházy szolgálai üldözőbe vették, mire ő beszaladt az iskolába. Két hajdú utánafutott, és az egyik a nevezett Büki után lőtt, de tévedésből a társát találta el: „...Midőn a processzióban kerültek a prédikátor háza iránt, ott ült Bálint negyed magával, ketteje térden állván, »de« ketteje fel sem kelt, egyik Büky Ágoston nevű. Ment az Úr szolgálai közül egy oda, hogy az süvegét levetesse vele, ki mindjárt az oskola felé futott, melynek a kék hajdúk utána rohanván az iratosok közül az első hajdút meglőtte, mondván azt a hajdú, ” ahh kurafi lélek miért lövél meg?”⁶³

Egy harmadik tanú, Körmeny Szabó Mihály is megerősítette a két nő vallomását, kiegészítve azzal, hogy a puskát elsütő hajdú figyelmeztette az előtte futó társát, hogy löni fog, azonban a baleset mégis bekövetkezett.⁶⁴ Hasonlóan nyilatkozott László Ferenc iratos katona, aki az iskolában volt, amikor Büki odamenekült⁶⁵, valamint Buday Dobos János iratos hajdú is, aki Büki Ágostonnak ajtót nyitott⁶⁶. Utóbbi azt mondta, ezután székekkel támasztották be az iskola ajtaját, és bentről hallotta az elsült lövést. Maga Büki Ágoston is a

⁶¹ Jegyzőkönyv, 33. tanú

⁶² Jegyzőkönyv, 92. tanú

⁶³ Jegyzőkönyv, 93. tanú

⁶⁴ Jegyzőkönyv, 94. tanú

⁶⁵ Jegyzőkönyv, 103. tanú

⁶⁶ Jegyzőkönyv, 144. tanú

kikérdezett tanúk között van, ő a 198. saját vallomásával is bizonyította az elhangzottakat.⁶⁷

Amely tanúk az ötödik kérdésre értékelhető feleletet adtak, egyetértettek abban, hogy a pápai nemesek és végváriak valóban kizárólag azzal a szándékkal gyűltek össze az iskolánál, hogy azt megvédjék, semmi esetre sem a grófot és az embereit akarták megtámadni. Nem bíztak ugyanis abban, hogy az iskolát és a parókiákat a benne lévő diákokkal és prédikátorokkal együtt háborítatlanul meghagyja Esterházy. A lövést követően három napig ott maradtak, egészen addig, amíg a győri seregbíró azt nem üzenté, hogy közbenjár az ügyükben Esterházy Pálnál. Ezt is többen alátámasztották, például az első tanú, a 62 éves Piriti János: „...közük lévén az iskolában, hallotta az oda-gyűlt néptől, hogy vérük ontásáig nem engedik, hogy az Úr úgy cselekedjen oskolájukkal, mint a templomukkal”.⁶⁸

A hatodik kérdésre néhány tanú megnevezte a győri seregbírót és tisztviselőit, akinek közbenjárására az iskolánál összegyűlt pápai protestáns vitézek és nemesek valóban eloszlottak, de többek szerint csak harmadnapra távoztak az iskolából, amikor azt az üzenetet kapták, hogy nem bántják az iskolájukat, ez utóbbit Bozor Péter pápai szabad legény nyilatkozta.⁶⁹ Azonban voltak tanúk arra is, hogy néhányan, pontosabban tizenketten, ott maradtak továbbra is az iskolánál, mivel nem bíztak a gróf ígéretében. Erre Gancz István, egy 34 éves teveli nemes személy vallomása utal: „Tudja, <hogy> győri sereg bíró úrnak közbenjárására oszlottak el. Több nem maradván ott fegyveresen tizenkét fegyveres legénynél, »ők« nem hívén teljesen el az Úr fogadását tovább akartak ott vigyázni”.⁷⁰

A hetedik kérdésre érkezett válaszokból kiderül, hogy miért nem hittek Esterházy Pálnak a protestánsok. Ennél a pontnál a legtöbben azt vallották, hogy a gróf ugyan ígéretet tett a pápai nemeseknek és a végvári katonáknak, hogy nem veszi el tőlük a templomot, ennek ellenére mégis megtette. Bozay Péter 50 éves teveli nemes ezt vallotta: „... hallotta pápaiaktól, hogy im az Úr avval csala meg bennünket, hogy elveszi az szent egyházat tőlünk, azért kell most iskolánkat őriznünk”.⁷¹ Farkas János, a szintén Tevelen élő nemes is hasonlóan vélekedett.⁷² A jegyzőkönyvben arra is van adat, hogy Esterházy kifejezetten a nemességnek és a seregnek tett fogadalmat, hogy meghagyja a protestánsoknak a templomot. Ezt Szalay György Tevelen lakó nemes mondta: „...hallotta az pápaiaktól, hogy Ónagysága azt mon-

⁶⁷ Jegyzőkönyv, 198. tanú

⁶⁸ Jegyzőkönyv, 1. tanú

⁶⁹ Jegyzőkönyv, 38. tanú

⁷⁰ Jegyzőkönyv, 40. tanú

⁷¹ Jegyzőkönyv, 20. tanú

⁷² Jegyzőkönyv, 22. tanú

dotta volna: szabad vagyok én az magam jobbágyával, de az seregtől és a nemesektől az szent egyházat el nem veszem”.⁷³ Egyesek szerint azonban a gróf más értelmű kijelentéseket is tett. Eszes Kovács Péter iratos hajdú „... hallotta az Úrtól mondani: jobb volna »ha« békesség lenne köztetek, »ha« mind egy szentegyházba járnánk”.⁷⁴ Persze ezek az állítások nem zárják ki egymást, Esterházy Pál valószínűleg egyiket is és másikat is mondta, hogy megnyugtassa az embereket.

A nyolcadik kérdésre adott válaszok alapján a katonákat ért fenyegetések valóban elhangzottak, bár a feleletek nem túl konkrétak. Az egyik érdekes választ a Döröskén élő Szőke Tamás nevű személy adta: „...hallotta pápai Rab Szabó Istvántól, hogy az Úr Ónagysága ötöt addig elverette az várban baltákkal, hogy soha »többé« nem léssen jó belé, azért, hogy pápastává nem akart lenni”.⁷⁵

A kilencedik kérdéssel az iskolába bezárkózók nevét akarták kinyomozni. Erre azonban érdemi választ a Pápa környéki falvakban élők nem tudtak adni, csak a pápaiak, akik valószínűleg maguk is ott voltak és így meg tudták nevezni az iskolához gyűlteket. Verebély Miklós iratos hajdú azt nyilatkozta, hogy „...látta az oskolában Bottka Ferencet, Szily Mártont, Sándor Gergelyt, ifjú Sándor Györgyöt, Széttér Jánost, Fölső Mihályt, Mikó Ferencet, de nem tudja melyeknél volt fegyver, melyeknél nem”.⁷⁶ Másoknál, például Mikó Ferencnél és Takács Nagy Istvánnál láttak fegyvert is, mint azt Kajáry Gergelytől megtudhatjuk.⁷⁷ A fegyver bizonyosan csak az iskola védelmének az érdekében volt náluk, mivel a tanúk közül senki sem állította ennek az ellenkezőjét, vagyis senki nem akart Esterházy gróf ellen pártütést.

A tizedik és egyben utolsó kérdésre a válaszokat nyilván azért volt fontos tudniuk a vizsgálóknak, hogy van-e alapja a pápaiak azon feltetelezésének, hogy a gróf akkor és ott el akarta venni tőlük az iskolát és a parókiákat. Ezenkívül azt is vizsgálták, hogy Esterházy Pál szolgálói végig fegyverben voltak-e, és mi volt a szándékuk az iskolában összegyűlt végváriakkal. A jól értesültek közül a legtöbben hasonlóan válaszoltak, mint Orosz János huszonkilenc éves teveli nemes: „... Látta az Úr Ónagysága szolgálóit is széjjel járni fegyveresen az szálláson”,⁷⁸ vagy mint Antos Mihály Csöglén élő nemes személy, aki látott németeket a házban és az utcán is.⁷⁹ Németek alatt valószínűleg a Devecserből Pápára vezényelt német katonaságot kell érteni, akiknek segítségével Esterházy Pál elfoglalta a református templomot.

⁷³ Jegyzőkönyv, 23. tanú

⁷⁴ Jegyzőkönyv, 148. tanú

⁷⁵ Jegyzőkönyv, 34. tanú

⁷⁶ Jegyzőkönyv, 149. tanú

⁷⁷ Jegyzőkönyv, 154. tanú

⁷⁸ Jegyzőkönyv, 17. tanú

⁷⁹ Jegyzőkönyv, 11. tanú

Tehát az érdemi feleletek úgy összegezhetők, hogy a tanúk valóban láttak a városban német katonákat és Esterházy szolgáit fegyverrel a kezükben.

Arra a kérdésre, hogy mi lehetett a gróf szándéka az iskolában összegyűlt vitézlő renddel, szintén többféle vélemény fogalmazódott meg, például Gyarmathy Miklós csöglei nemes azt vallotta, hogy semmit sem tud erről,⁸⁰ Gáll János ugyancsak csöglei nemes ellenben „...hallotta »a« pápaiaktól, hogy az iskolánkkal is úgy akar az Úr Öngyásága cselekedni, mint az templomunkkal”.⁸¹

Az eseményben résztvevők benyomása szerint nagyobb összetűzésre készülhettek a protestánsok Esterházy embereivel, legalábbis erre enged következtetni Encsey Boldizsár görzsönyi lakos kijelentése: „...Látta az Úr Öngyásága szolgáit fegyveresen föl s alá járni, hallotta tőlük mondani: meglátjátok esze baj egy óra múltán mi léssen”.⁸² Ahogyan a 25. tanú, Varga Gergely szavai is erre mutatnak: „...látta az németeket, hogy ki a ház előtt, s ki a házban volt, látta az Úr szolgáit is fegyveresen széjjel járni, hallotta az pápai katona Vajda Jánostól, mondván rút dolog az; melyre mondott egy katona »nem tudja ki szolgálja«: még rútabb léssen”.⁸³ Vagyis Esterházy Pál szolgálói és a német katonaság kétséget kizáróan fegyveresen jártak-keltek az amúgy is feszült helyzetben. A gróf emberei és a pápai protestáns vitézek között valószínűleg nagyobb fegyveres összecsapás is keletkezhetett volna, ha a győri seregbíró közreműködésének köszönhetően végül szét nem oszlanak.

További források a pápai protestánsok történetéhez

A jegyzőkönyvben tanúként szereplő néhány katona neve más forrásokban is fennmaradt. Az Esterházy hercegi levéltár iratai között megtalálható az 1660-ban Pápán szolgáló gyalogos és lovas őrség névsora, amely *Az pápai lovas és gyalogseregnek rend szerint valo catalogusa anno 1660 1. Januari*⁸⁴ címet viseli. A jegyzőkönyvet és a katalógust sajnos nem lehet teljes pontossággal összevetni, hiszen a hasonló vezeték- és keresztnevek, valamint a nevek helyesírásának bizonytalansága is megakadályozza egy-egy személy pontos beazonosítását. Ennek ellenére is kijelenthető, hogy a jegyzőkönyvben tanúskodó pápai vitézek közül legalább ötven katona és hajdú neve szerepel a katalógusban.

⁸⁰ Jegyzőkönyv, 3. tanú

⁸¹ Jegyzőkönyv, 4. tanú

⁸² Jegyzőkönyv, 29. tanú

⁸³ Jegyzőkönyv, 25. tanú

⁸⁴ Az pápai lovas és gyalogseregnek rend szerint valo catalogusa anno 1660. 1. Januari. MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 11535.

A jegyzőkönyvhöz hasonlóan lényeges információk rejlenek azokban a listákban is, melyek azzal a céllal jöttek létre, hogy a pápai katolikusokat és a protestánsokat név és szám szerint összegyűjtésük. Az ilyen jellegű felmérés az ellenreformáció velejárója volt, az Esterházy család más birtokain már korábban készítettek ilyen összeírásokat a katolikusokról és az „eretnek” protestánsokról.⁸⁵ A pápai névsorok összeállítása is bizonyítja, hogy a gróf nagy figyelmet szentelt a Pápán és környékén zajló eseményeknek. Az egyik listát sajtó kezüleg látta el *Az kik megtértek* címmel, ezen azokat sorolta fel, akik katolikus hitre tértek. A keltezés nélküli iraton összesen 223 név szerepel, viszont 32 férfi neve mellett az áll, hogy „feleségestül”, ami 255 személyt jelentene, de az egyik név mellett a feleségen kívül a gyerekeket is megemlíti, akiknek a száma nem ismert, tehát nem határozható meg a teljes létszám, csak becsülhető, hogy kb. 260-280 személyről lehetett szó. Az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a listán minden 1660-ban vagy ekkoriban megtért pápai polgár nevét feltüntették.⁸⁶

Ezenkívül egy másik lista is ránk maradt *Még gyónatlanok* címmel, ami néhány olyan személy nevét tartalmazza, akik vagy nem tértek át katolikus hitre, vagy még nem szentesítették azt gyónással.⁸⁷ Ezen sem szerepel dátum, lényeges azonban, hogy jóval kevesebb személy, összesen 13 név áll rajta, de itt is feltüntetnek egy teljes családot, valamint a lutheránus iskolára is utalnak benne, amelynek a létszáma szintén ismeretlen. Végül megemlítenő az az 1660-ban keletkezett összeírás *Pápa város lakossága* címmel, amit 1972-ben kiadott Katona Imre, aki szerint ez szintén az ellenreformációs tevékenység részeként jött létre, és az látszódik belőle, hogy a katolikus lakosság aránya immár túlsúlyban van a reformátusokkal szemben, akiknek számát egyébként az összeírásból nem lehet pontosan megállapítani, legfeljebb közvetett módszerekkel.⁸⁸ Érdekes lehet a két összeírás összevetése, ugyanis sok egyező nevet találhatunk rajtuk, bár a gyakori vezetéknevek és a nevek különböző írásmódja miatt a listákon szereplő személyek azonosságát nem lehet teljes biztonsággal megállapítani.

Összegzés

A tanúvallatási jegyzőkönyv vizsgálatából az derül ki, hogy 1660-ban a protestáns templom és temető elvétele után Esterházy Pál mind főkapitányi, mind földesúri minőségében erőt kívánt demonstrálni. Emberei és a beszállásoltatott katonák több pápai protestáns lakosnak

⁸⁵ *Fazekas I.*: Adalékok a fraknoi i. m. 203–205.

⁸⁶ *Az kik megtértek*. MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 11623.

⁸⁷ *Ezek még gyónatlanok*. MNL OL, Esterházy Pál nádor iratai P 125 Nr. 11624.

⁸⁸ *Katona I.*: Pápa város i. m. 341.

is károkat okoztak, emellett a gróf megfenyegette a prédikátorokat, hogy hagyják el a várost. A fennmaradt jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy jogi eszközöket is igyekezett bevetni Esterházy, hiszen egyértelműen ő követelte a hivatalos vizsgálatot.

A jegyzőkönyvben összegyűjtött adatok alapján a fegyveres incidens lefolyása rekonstruálható volt, arra a templom elfoglalása után az ünnepélyes felszenteléskor került sor, amelynek során a végvári és a városi protestánsok együttesen próbálták megakadályozni, hogy az iskola és a parókiák a templom sorsára jussanak.

Az is egyértelműnek tűnik, hogy bár a gróf korábban ígéretet tett arra, hogy nem veszi el a templomot a protestánsoktól, ezt azonban nem tartotta be, és éppen ez sarkallta a vitézeket és a nemeseket arra, hogy fegyverrel keljenek az iskola védelmére. A Büki Ágostonra és a meglőtt hajdúra vonatkozó adatok pontosítják az események menetét, ahogyan az is kiderül, hogy mind a protestánsok, mind Esterházy emberei fegyveres összecsapásra számítottak az iskola és a parókiák birtoklásáért. Az iskolát, ahogyan arra már más kutatások rávilágítottak, úgy tűnik, hogy nem vették el a protestánsoktól.⁸⁹ Annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a katonai vizsgálatnak mi lett a következménye, hogy Esterházy Pál még milyen intézkedéseket tett a protestánsok ellen, egyáltalán hogyan alakult a pápai reformátusok sorsa – beleértve az említett névsorok vizsgálatát –, még további kutatásokat igényel.

⁸⁹ Szakály F.: Pápa i. m. 169.; Tóth E.: A pápai református i. m. 96–97.